

Lezing Brussel 30 juni 2007

De casus gaat voor mij over de vraag of angst oorzaak of gevolg is. Is angst iets wat er gewoon ‘is’, dat niet gedetermineerd is? Iets essentieels? Of is angst een produkt van een proces, iets wat herleidbaar is tot iets anders? Iets wat vermijdbaar is? Mijn stelling zal zijn dat op het niveau van het ego en het bewustzijn is de angst oorzaak, op het niveau van het reële is het echter gevolg, gevolg van het genot.

In deze gevalstudie wil ik de aandacht vestigen op de rol van ‘redeneringen’, van logische stappen, logische sequensen, in het tot stand komen van symptomen. Lacan sprak over onbewuste redeneringen die de basis vormen van de imaginaire identificatie, en met deze casus wil ik dit illustreren. Ik beweer dat de therapeutische effectiviteit afhangt van de mate waarin dergelijke mentale acten geëxpliciteerd worden in de therapie.

Deze gevalstudie gaat over een vrouw van om en bij de 40 jaar die opgenomen was in een instelling waar ik een stage deed als toekomstig klinisch psycholoog. Deze vrouw – die ik Kaat zal noemen in het vervolg van deze lezing – consulteerde mij gedurende vier maanden één keer per week voor een sessie individuele therapie en twee keer per week volgde ze een sessie groepspsychotherapie bij mijn stagementor, waarbij ik als stagiair aanwezig was. Na die vier maanden liep mijn stage af en kwam er daardoor een einde aan de therapie. De problematiek waarmee de vrouw zich aanmeldde situeerde zich op het niveau van het verlangen, met een duidelijke Oedipale structurering, en kunnen we dus als neurotische karakteriseren. Het klinisch beeld van Kaat deed primair aan histerie denken, in de eerste plaats omwille van de inhoud van de klacht, die er namelijk steeds op neerkwam dat de ander haar niet graag genoeg zag. Zo gebeurde het een paar keer dat ze huilend wegliep uit de groepstherapie, de deur met een klap dichtslaan, schreeuwend dat de andere patienten niet naar haar luisterden en haar lijden niet ernstig namen, en ik herinner me dat ze één keer in tranen schreeuwde naar een collega patiënt – die haar impliciet ervan beschuldigd had dat ze haar problemen overdreef en dramatiseerde – dat ze hoopte dat hij één of ander ongeluk hem zou overkomen zodat hij ook eens kon ervaren wat ècht lijden was. We kunnen deze klachten over gebrek aan interesse en aandacht zonder moeite verder aanvullen: bijvoorbeeld wanneer een psychiater met wie ze elke week een gesprek had op een andere afdeling ging werken, barstte ze in tranen uit en vertelde dat iedereen haar achterliet, wanneer de verpleegsters geen tijd hadden om naar haar te luisteren zei ze dat ze niet om haar gaven, en wanneer de andere patienten niet reageerden als zij aan het woord was in de groepstherapie zei ze dat het net was als het altijd geweest was, namelijk dat niemand in haar geïnteresseerd was. Over het algemeen was Kaat echter gemotiveerd om iets aan haar problemen te doen, en leek ze een groot vertrouwen te hebben in psychotherapie als een manier om iets aan haar lijden te doen.

Op symptomatisch niveau stond vooral de angst op de voorgrond. Vaak betrof het intense angst die haar bekwam zonder dat ze een duidelijke aanleiding ervoor kon aanwijzen, alsof iets ongedefinieerd haar naar iets verschrikkelijks toedreef. Naast deze schijnbaar ongebonden angst waren er ook episodes van angst waar ze er in meerdere of mindere mate in slaagde – soms geholpen door enige therapeutische arbeid – om een aanleiding voor de angst te specificeren. Bijvoorbeeld luide geluiden, in het bijzonder luide, gillende stemmen, riepen vaak angst op. Bijzonder interessant was de manier waarop we in staat waren om de aanvang van een periode met intense angst en paniekaanvallen – die op het eerste zicht ongebonden van aard leken te zijn – later te kunnen duiden als een moment met een bijzondere subjectieve betekenis. Meer in het bijzonder bleek dat de periode van intense angst ingeluid werd toen er op de kliniek enige commotie was omdat één van de mannelijke patiënten – die ik meneer X zal noemen – herhaaldelijk hand tastelijk was naar enkele van zijn vrouwelijke medepatiënten toe. Deze gebeurtenissen wekten een intense woede in haar op die zich op meneer X richtte, en ze zei dat ze niet begreep waarom deze man niet definitief de toegang tot de kliniek ontzegd werd. Kan de synchroniciteit tussen deze gebeurtenissen op de kliniek en de intense angst en paniek ons reeds doen vermoeden dat er een verband tussen de

twee is, temeer wordt dit vermoeden bevestigd door een vorm van angst gekoppeld aan Mr X waarover ze me in die periode vertelde. Mr X betrok een kamer in dezelfde gang van de instelling als haar en het ze voelde steeds een sterke angst opkomen als ze Mr X in tegengestelde richting tegemoet wandelde in de gang naar haar kamer. Meer in het bijzonder vertelde ze dat ze steeds bang was dat Mr. X zijn handen naar haar zou uitstrekken, ook wel dat ze haar evenwicht zou verliezen en zo zou botsen met hem, en bovendien voelde ze een dwangmatige, angstuitlokkende impuls om tegen hem aan te lopen als ze hem passeerde. Verrassend in het licht van de angst die Mr X uitlokt bij Kaat is het volgende verhaal dat ze me vertelt. Op een dag onderging ze een chirurgische ingreep aan haar knie en toen ze terugkwam op de instelling trof ze Mr X aan onderaan de trap naar de verdieping waar hun beider persoonlijke kamers zich bevonden. Hij zag haar omzwachtelde knie en stelde voor om haar naar boven te dragen. Ze aanvaardde zijn aanbod, maar toen ze boven aankwamen zette hij haar niet neer voor ze aan de deur van zijn kamer waren gearriveerd. Daar stelde hij voor dat ze hem een massage kon geven. Ze ging in op deze suggestie en zegde dat het pas na de massage was, toen Mr X voorstelde dat ze de massage-olie van haar handen kon wassen in de badkamer, dat de gedachte in haar opkwam dat hij seksuele intenties kon gehad hebben. Toen ze zich dit realiseerde haastte ze zich weg uit zijn kamer. Toen ze aankwam op haar kamer vond ze in haar handtas een flesje met water dat Mr X erin had gestopt om zijn handen vrij te hebben om haar naar boven te dragen. Ze draagt het flesje terug zonder dat er verder iets gebeurt. In deze context is het interessant om te weten dat gedurende een van de laatste sessies meedeelde dat haar fantasieën vaak gingen over verkracht worden en dat bijna zonder uitzondering ze in deze fantasieën geslagen werd door mannen. Dus, het is interessant om te zien dat Mr X niet alleen object van angst was, maar dat hij ook paste als object van genot.

De gevallen waarin haar angst wel aan bepaalde gebeurtenissen gekoppeld is - zoals bijvoorbeeld de confrontatie met luide, gillende stemmen, en de gebeurtenissen met Mr X – overtuigen ons ervan dat haar angst en paniek in de andere gevallen ook niet zomaar optreden, maar dat dit alleen soms zo door haar ervaren wordt. Het gevoel dat ze ervaart gedurende de paniekaanvallen – namelijk alsof iets ongedefinieerds haar naar iets verschrikkelijks toedreef – lijkt bijvoorbeeld sterk op haar angst dat ze zou vallen en botsen met de handtastelijke Mr X, en men doet de logica geen geweld aan door te veronderstellen dat ditgene wat haar hiertoe drijft haar het genot is zoals ze het beschrijft in haar seksuele fantasie. Mr X lijkt een complex driftmatig en affectief proces in gang gezet te hebben dat eindigt in oncontroleerbare paniek, en waarvan het subject dat het ondergaat de verschillende stappen en het verloop ervan niet begrijpt en ook niet het gevoel heeft dat het er greep op heeft. Ik stel voor dat we nu overgaan tot een kort overzicht van haar levensgeschiedenis om dit proces beter te begrijpen en het verloop ervan als het ware te ‘vertragen’ en te reconstrueren.

Het was opmerkelijk dat de patiënte – alhoewel ze de paniek heel vaak ervaarde als uit het niets komende, zonder aanwijsbare oorzaak – toch niet twijfelde om de oorzaak van haar problemen in het algemeen in haar jeugd te leggen, die volgens haar eigen zeggen heel ongelukkig was geweest. Ze vertelt vrij vlot, steeds op een aanklagende toon, dat ze door een hoop miserie is gegaan. Haar vader omschrijft ze als een bruto die haar schopte en sloeg, vaak op het commando van haar grootmoeder (van haar vaders zijde), die als een oude heks beschreven werd die ervan genoot om het leven van Kaat tot een hel te maken. Ze benadrukt bij het vertellen hieromtrent vaak dat haar vader op een harde manier krijste en met uitgestrekte handen op haar afvloog alvorens hij haar een pak rammel gaf. Daarna werd ze vaak in het kolenhok geworpen, waar ze een gevoel had van verlaten te zijn door iedereen, en waar ze vaak krijsend met haar hoofd tegen de grond bonkte. Op mijn vraag naar de positie die haar moeder hierbij innam zei ze dat haar moeder haar niet kon verdedigen aangezien ze zelf bang was voor haar vader en haar grootmoeder; ze zei dat haar moeder een wees was die volledig alleen stond in het leven, en die ze het daarom niet kwalijk kon nemen dat ze haar niet kon helpen.

Haar vroegste herinnering dateerde van toen ze ongeveer vier jaar oud was, wat ongeveer het tijdstip was waarop haar jongere zusje werd geboren. Haar moeder wandelde rond met de baby op haar arm, en Kaat had het gevoel dat niemand aandacht aan haar gaf. Daarom besloot ze om de

aandacht van haar moeder te vragen door aan haar jurk te trekken. Toen haar vader haar dit zag doen schopte hij haar tegen de grond. ‘Daar’, zei ze, ‘terwijl ik op de grond lag, had ik het gevoel dat ik compleet verlaten was door iedereen, daar wenste ik voor de eerste keer dat ik dood was’. Ze herinnert zich ook dat toen ze ongeveer dezelfde leeftijd was haar grootmoeder haar moeder eens in het gezicht sloeg. De patiënte keek toe en begreep niet waarom haar moeder zich niet verdedigde. Ze wilde haar grootmoeder schoppen, maar in plaats daarvan voelde ze zich verlamd en bleef ze gewoon staan en keek toe.

De connectie van deze vroege herinneringen met bepaalde aspecten van haar latere liefdesleven is merkwaardig. Tussen haar 10 en haar 15 jaar oud wordt ze vier keer verliefd. Elk van de vier jongens kwamen van het buitenland, waren vreemdelingen, die ze toevallig ontmoette, en die ze beschreef als deugnieten, een beetje ondeugend, maar niet echt slecht. Echter, als deze jongens haar probeerden te benaderen, psychologisch zowel als fysisch, liep ze weg, en met geen van hen had ze seksueel contact. Ik kom later nog terug naar de determinering van deze verliefdheden.

Wanneer ze ongeveer 15 jaar oud was werd ze door haar vader gedwongen om te stoppen met naar school gaan. Haar vader vond dat ze al genoeg geld gekost had en dat ze nu moest beginnen werken. Ze zegt zich daarbij in het bijzonder vernederd gevoeld te hebben omdat haar vader zei dat ze het geld dat ze zou verdienen konden gebruiken om haar zuster – die volgens haar vader slimmer was dan haar – naar school te laten gaan en een diploma te laten halen. Kort nadat ze gestopt was met naar school gaan begon ze een relatie met een jongen die ze beschrijft als ‘sterk en bedreigend’, en het is merkwaardig dat ze kort nadien haar eerste seksuele contact had met deze jongen, alhoewel ze benadrukte dat ze zich absoluut niet verliefd op hem voelde. Ze stelt zelfs dat ze sex met hem als een verkrachting ervaart, en wanneer ik vraag waarom ze dan sex met hem had antwoord ze dat hij sterker was en dat ze zich niet kon verdedigen, en dus, dat ze verplicht was om hem te laten doen wat hij wilde doen. Ze voegt daar nog een opmerkelijk argument aan toe: ze moest hem laten doen omdat de moeder van de jongen zo lief was voor haar dat ze het gevoel had dat ze de relatie met haar zoon niet kon beëindigen. Haar eerste seksuele ervaring bracht een belangrijke ommekeer teweeg op het affectieve niveau. ‘Voorheen was ik een optimist’, zegt ze, ‘erna was mijn optimisme verdwenen’. Ze voelde zich door iedereen verlaten, zelfs door God, in wie ze daarvoor nochtans vertrouwen had. Dus, op één of andere manier zorgt de seksuele ervaring, de verkrachting, voor een verwijt naar een God toe, doet haar klagen over een derde persoon, iemand anders dan degene die haar verkracht heeft.

Toen ze achttien jaar oud was trouwde ze met een man voor wie ze opmerkelijk genoeg opnieuw geen enkele verliefdheid voelde, waarvoor ze zelfs bang was, aangezien hij gekend was als een geweldenaar. Opnieuw ervaarde ze seksueel contact met deze man als verkracht worden: tijdens het vrijen placht de man haar tegen het bed te duwen en haar met zijn handen bij de nek te grijpen, alsof hij haar wilde wurgen. Toen ik vroeg waarom ze met deze man trouwde vertoonde haar antwoord opmerkelijke en rechtstreekse gelijkenissen met het antwoord dat ze gaf op mijn vraag waarom ze sex had met een jongen waar ze bang van was: de man was sterker dan haar en opmerkelijk, opnieuw, haar moeder was heel teder voor haar en ze wilde haar niet kwetsen door haar zoon te weigeren als huwelijkspartner. Daarenboven raakte ze zwanger van deze man en niemand zou naar haar hebben geluisterd of het geapprecieerd hebben als ze onder deze omstandigheden niet zou willen trouwen, *zelfs haar eigen moeder zou niet geluisterd hebben*. Het huwelijksleven was niet bepaald het toppunt van romantiek. Het koppel had vaak hoog oplopende ruzies, waarbij ze soms geslagen werd, en ze vertelde dat op een keer na zo’n ruzie haar man wilde dat ze sex met hem had. Toen ze weigerde ging de man naar beneden, nam een mes in de keuken, en zei dat als ze bleef weigeren, hij hun zoontje zou vermoorden met het mes. Ze zei dat ze verlamd van schrik bleef toekijken tot de man plots het mes in het bedje plofte, gelukkig zonder de baby te raken. Gedurende de periode dat ze getrouwd was ervaarde ze vaak erge paniekaanvallen, en na 10 jaar besloot ze dat ze wilde scheiden, echter, heel opvallend, ze wilde eerst een tweede kind, gezien een tweede kind haar het gevoel zou geven dat ze iets had om voor te leven.

Korte tijd na de geboorte van haar tweede kind pleegde haar broer zelfmoord. Ze omschreef hem als de persoon die haar het liefst was op deze wereld, en de periode na de zelfmoord beschrijft ze als de zwartste uit haar leven. Ze werd geplaagd door intense angstaanvallen en dwangmatige impulsen om met een mes zichzelf en haar kinderen te doden. Deze impulsen zijn voor haar onbegrijpelijk en uiterst angstaanjagend. De originele gevalstudie die ik over deze patiënte schreef was langer en bevatte veel meer materiaal, echter, ik denk dat dit zal volstaan voor de stelling die ik vanavond wil verdedigen.

Gedurende de therapie liet ik me leiden door de vragen die spontaan oprezen bij het luisteren naar haar verhaal, en ik slaagde erin om gedeeltelijk de logische stappen te expliciteren die tot de vorming van het fobische symptoom leidde dat zich ontwikkelde rond Mr. X. Zoals we zullen zien heeft deze logische sequens eveneens verklarende kracht voor andere aspecten van haar verhaal. De vraag die voor mij oprijst uit haar verhaal omtrent de angst die door Mr. X geïnduceerd wordt, is de volgende: *We zouden misschien wel willen begrijpen dat Mr. X angst uitlokte, maar waarom zou men een impuls voelen om tegen hem aan te lopen?* Tegen hem aan lopen suggereert dat iets naar hem toe drijft, terwijl de algemene teneur van Kaat haar verhaal omtrent Mr X erop neerkomt dat ze van hem weg wil. In de therapeutische situatie werd het antwoord op deze vraag stukje bij beetje duidelijk, rees als het ware op vanuit de verschillende delen van haar verhaal. Om de reconstructie van dit antwoord op een min of meer ordelijke manier aan u te presenteren, zal ik starten met deze delen ervan die gebaseerd zijn op haar vroegste ervaringen en zo vooruitgaan naar haar meer recente ervaringen toe.

In de beschrijving van haar eerste herinnering weerklinkt de volgende vraag op: Wat wil vader? Waar geniet vader van? En ze lijkt op de volgende manier een antwoord geconstrueerd te hebben op deze vraag:

- Vader slaat mij zonder dat ik iets misdaan heb, zonder rationele verklaring.
- Vader geniet ervan om mij te slaan.

Een tweede vraag die impliciet aanwezig is in haar vroege ervaringen is dezelfde als de eerste, maar betreft haar moeder: Wat wil moeder van mij? Waarvan geniet moeder? Hier leek er een grotere variëteit aan antwoorden geformuleerd te worden door haar. Bijvoorbeeld in de situatie waarin ze observeerde hoe haar moeder geslagen werd door haar grootmoeder zonder zich daarbij te verdedigen, kunnen we de volgende logische sequens onderscheiden:

- Grootmoeder slaat moeder (observatie)
- Moeder probeert deze situatie niet te vermijden (observatie)
- Moeder geniet ervan om geslagen te worden.

In de situatie waarin haar moeder toekeek zonder te helpen toen haar vader haar schopte, onderscheiden we de volgende sequens:

- Vader slaat mij
- Moeder helpt niet maar blijft toekijken
- Moeder geniet ervan toe te kijken terwijl ik geslagen wordt

Verder kwam ook de volgende sequens omtrent het genot van de moeder vaak voor in haar verhaal:

- Moeder is kwaad op vader, voelt zich een slachtoffer van hem
- Moeder zal mij graag hebben/zal mij troosten/zal voor mij partij kiezen als ik klaag over de agressiviteit van vader.

Dus, als we een orale driftcomponent bij Kaat veronderstellen die wil dat ze verkozen wordt boven anderen – zie bijvoorbeeld haar jaloersheid op haar zusje als haar moeder ermee rondwandelt op haar arm – door haar vader en haar moeder, dan zien we dat deze drift het best zijn doel kan

bereiken als ze zich laat slaan door haar vader. Immers, als ze zich laat slaan door haar vader, dan zal haar vader ervan genieten om haar te slaan, dan zal haar moeder genieten door toe te kijken, en dan zal haar moeder vanuit haar eigen lijden in de slachtofferrol partij voor haar kiezen tegen haar vader. We zouden natuurlijk nog talloze andere sequensen kunnen expliciteren die in haar verhaal aanwezig waren, maar dit lijkt mij niet nodig om duidelijk te maken wat ik wil duidelijk maken.

Als we ons nu wenden tot de keuze van haar seksuele partners, dan zien we dat het mysterie van haar partnerkeuze – namelijk: Waar kiest ze voor agressieve mannen als ze zo erg geleden heeft onder de agressie van haar vader in haar kindertijd? – dan zien we dat dit mysterie begrepen kan worden door dezelfde onderliggende logische sequensen te veronderstellen. We herinneren ons dat als ze 15 jaar oud was, haar vader haar deed stoppen met naar school gaan, wat ze bijzonder vernederend vond aangezien hij het geld wilde gebruiken om haar jongere zuster te laten naar school gaan. We vinden hierin opnieuw het element van frustratie van de orale drift die ik in de context van deze lezing als de oorzaak van de neurotische fenomenologie zou willen naar voor schuiven, als het object *a*. En wat deed haar moeder in deze situatie? Ze liet het gebeuren en keek toe. Vòòr deze vernedering werd ze verliefd op jongens die getuigden van wat we milde agressie zouden kunnen noemen: deze jongens werden omschreven als deugnieten, een beetje ondeugend, maar niet kwaadaardig na deze vernedering koos ze voor partners die getuigden van sterke, rauwe agressie en voor wie ze geen enkele liefde of verliefdheid voelde. Dit suggereert dat de vernedering een escalatie van de drift teweegbracht ten nadele van de liefde, wat niet echt onlogisch is, aangezien deze kentering duidelijk onder tegemoetkoming van de ander gebeurde, haar duidelijk maakte wat ze moest doen om de significante anderen te behagen: vader geniet ervan om mij te vernederen, moeder geniet ervan om te kijken terwijl ik vernederd wordt. Dus, als ik het object van genot van iedereen wil zijn, dan moet ik een vernederende partner kiezen. En dat is wat ze deed.

We zijn nu in staat om het mentaal proces beter te begrijpen dat tot de diversiteit van affecten leidde bij de confrontatie met Mr X. We waren in het bijzonder geïnteresseerd in de vraag waarom ze de impuls zou voelen om tegen hem aan te lopen als hij passeerde in de gang. Als we de verschillende logische sequensen bekijken die we uit haar vroege herinneringen geëxtraheerd hebben, dan zien we dat dezelfde sequensen ons in staat stellen om te begrijpen waarom ze een dwang zou voelen om te botsen met Mr X. Daarbij is het globaal zo dat Mr X een substituut is voor haar vader en de hulpverleners van de instelling een substituut voor haar moeder. We zien dat het verschijnen van Mr X, als man die regelmatig seksuele agressie demonstreerde, in haar subjectiviteit eigenlijk een bijzondere kans betekent om de positie van het object van de ander in te nemen. Door Mr X te provoceren, bijvoorbeeld door tegen hem aan te lopen in de gang, bekommt ze dat Mr X ervan zal genieten om zijn agressie op haar uit te leven, de hulpverleners zullen ervan genieten om niet in te grijpen en toe te kijken – herinner u haar woedende vraag: ‘waarom wordt die man niet van de afdeling verwijderd?’ Onbewust antwoord op deze vraag: ‘omdat de hulpverleners ervan genieten om toe te kijken terwijl Mr X handtastelijk is’ – en bovendien zullen de hulpverleners haar troosten en voor haar als slachtoffer partij kiezen tegen Mr X.

Als we deze variëteit aan ‘voordelen’ beschouwen die voor haar verbonden zijn aan het tegen Mr X aanlopen in de gang kunnen we beginnen begrijpen waarom een dergelijke impuls zich aandient. Bovendien begrijpen we ook beter de contradictorische reacties van Kaat op Mr X, zoals bijvoorbeeld aan de ene kant hem een massage geven, maar aan de andere kant heel bang zijn van hem en hem het onderwerp maken van furieuze klachten. De paniek die ze ervaarde lijkt het effect te zijn op haar subjectiviteit van een dwingende conclusie die naar voor komt: Als ik mij van mijn belang voor de ander wil verzekeren, moet ik mij tot object van genot van Mr X maken. Datgene wat dwingt, datgene wat drijft en de energie voor de paniek levert, is haar eigen drang om belangrijk, om de belangrijkste te zijn voor de ander. Het is deze drift die haar naar de positie van het object van genot drijft, en dus naar de paniek drijft.

Met deze analyse en beschrijving van wat we de masochistische component van haar driftleven zouden kunnen noemen, omdat deze positie gekenmerkt wordt door genot in het zich tot object maken van de ander, kunnen we echter een aantal van haar symptomen moeilijk verklaren, of op zijn minst zou het gemakkelijker zijn mochten we naast deze masochistische component ook nog

een sadistische component in haar driftleven veronderstellen. Als men haar onbevungen aanhoort en ook haar beeld tot zich laat spreken, dan kan men zich niet van de indruk ontdoen dat ze op nog een andere manier van de masochistische geniet in haar leven. Deze andere manier van genieten spreekt bijvoorbeeld heel duidelijk uit haar frequente klagen, en de manier waarop ze dit doet. Haar klacht lijkt voor een flink stuk een manier te zijn om haar agressie te uiten, in haar klacht roept ze de ander toe dat hij niet volstaat om haar gelukkig te maken, dat hij tekort schiet, haar klacht is voor een flink stuk een manier om anderen ervan langs te geven, haar klacht is een manier om de ander te slaan en te vernederen. Als men de frequentie in acht neemt waarmee ze deze houding aanneemt dan kan men niet anders dan te stellen dat we met iemand te doen hebben die bijna voortdurend agressie demonstreert. Ze rechtvaardigt dit geweld op een typische manier: **‘omdat ik een slachtoffer ben/geleden heb, heb ik het recht om geweld te plegen’**. Heel merkwaardig daarbij is dat ze met deze mentale act zichzelf op precies dezelfde positie plaatst als degene waarover ze aanvankelijk klaagde: ze wordt zelf de vader die slaat, ze wordt zelf de vader die krijst, ze wordt zelf de moeder die passief toekijkt terwijl iemand geslagen wordt. De volgende elementen van haar verhaal illustreren dit:

-Ze hoopt dat een patiënt die haar ervan beschuldigt dat ze haar lijden overdrijft door ongeluk zal getroffen worden zodat hij zelf leert weten wat echt lijden is, ze wenst dus dat de medepatiënt zal lijden zoals ze zelf geleden heeft.

-Ze loopt verschillende keren woedend weg uit de therapieruimte, roepend, en ze slaat daarbij hard met de deuren.

-Als ze na een aframmeling in het kolenhok geworpen wordt slaat ze met haar hoofd tegen de grond en krijst ze, ze slaat dus zichzelf.

-Als haar man haar zoontje met een mes bedreigt blijft ze verstijfd toekijken, ze slaagt er niet in om op één of andere manier tot actie over te gaan.

-In de periode nadat haar broer zelfmoord pleegde voelt ze impulsen om een mes te grijpen, het eerst in haar kinderen en vervolgens in zichzelf te stoten.

Zoals daarnet reeds gezegd rechtvaardigt ze op het niveau van haar bewustzijn haar geweld over het algemeen door te verwijzen naar haar eigen slachtofferschap: Omdat ik zelf lijdt mag ze haar medepatiënt toewensen dat hij ook zou lijden; omdat ze geslagen werd door haar vader mag ze met haar hoofd tegen de grond bonken en krijsen; omdat ze zwak is moet ze niet tot actie overgaan als haar man haar zoontje met een mes bedreigt.

Alhoewel deze structuur op het eerste zicht blijkbaar niet aanwezig is waar ze haar impuls beschrijft om haar kinderen en zichzelf neer te steken na de zelfmoord van haar broer, is dit bij nader toezien toch duidelijk het geval. In de marge van haar verhaal wordt duidelijk dat het overlijden van haar broer niet alleen het verlies betekende van iemand die ze graag zag, maar dat dit gebeuren ook een destructief driftmatige proces in gang zette. De dag voor haar broer zich om het leven bracht had ze hem ontmoet in het huis van haar ouders en ze had gezien dat hij er erg triest en afwezig uitzag. Ze zei dat ze toen dacht dat ze eens met hem moest spreken, maar om één of andere reden verzuimde ze dit. Toen ze de dag erna het overlijden vernam voelde ze zich enorm schuldig hieromtrent. Naast deze beschuldiging van zichzelf blijkt er ook een beschuldiging te zijn aan het adres van haar broer, die duidelijk wordt uit de manier waarop ze het gevoel omschrijft dat haar overviel bij het overlijden van haar broer: ‘De persoon die ik het liefst zag in mijn leven heeft mij verlaten’. De agressie die het hele gebeuren in haar mobiliseert blijkt nog duidelijker uit de volgende details die ze meegeeft in haar verhaal hieromtrent. Toen ze een paar dagen later haar broer ging bezoeken in het mortuarium zag ze met afgrijzen dat zijn handen verkramppt waren ‘als klauwen’, en de daaropvolgende nachten had ze verschrikkelijke dromen waarin haar broer naast haar bed stond met geklauwde handen, ‘alsof hij haar iets wilde doen’. Deze gedachte wimpelde ze echter meteen af ‘want ze wist wel dat hij haar altijd graag gezien had’. De periode die volgde op de dood van haar broer beschrijft ze als de verschrikkelijkste van haar leven, met intense angsten die draaiden rond gruwelijke impulsen. Ze vertelt bijvoorbeeld dat ze toen vaak de voor haar onbegrijpelijke impuls voelde om een mes te grijpen er eerst haar kinderen mee neer te steken en het vervolgens in haar eigen buik te stoten.

Echter, deze impuls die op het eerste zicht inderdaad irrationeel overkomt is het niet als men wat puzzelwerk doet.

We vinden in de beschrijving van haar verhaal het volgende stramien terug:

- Iemand die ik graag zag heeft mij iets misdaan, heeft mij gefrustreerd, heeft mij verlaten.
- Dit maakt mij woedend en wraakzuchtig naar hem toe
- Ik zal wraak nemen op hem door hetzelfde te doen als hij gedaan heeft, namelijk zelfmoord plegen (met een mes in mijn buik stoten)
- Aangezien ik kwaad ben op hem en hem kwaad wil doen kan ik verwachten dat hij mij ook kwaad wil doen, dat hij met gekromde vingers naast mijn bed zal staan.

Dit verklaart in principe niet waarom haar agressie zich ook op haar kinderen zou richten. Er waren echter andere punten in haar verhaal waar er één en ander verscheen dat duidelijk maakte binnen welke context haar kinderen het object van haar agressie werden. In haar verhaal klinkt bijvoorbeeld impliciet maar duidelijk door dat ze gans haar miserie in haar eerste huwelijk, inclusief de seksuele vernederingen, te danken heeft aan haar kind: 'Het kind verplichtte mij om te trouwen', vertelde ze. Ook uit het volgende stuk van haar verhaal blijkt dat het kind net als de andere personen voor wie ze een grote tederheid voelde, ook sterk beschuldigd werd en object werd van sterke agressie. Haar schoonmoeder, die voor haar huwelijk haar met veel tederheid behandelde en voor wie ze zich gedeeltelijk verplicht voelde om in het huwelijk te treden met haar man, werd na de geboorte van haar zoon steeds meer een rivale in de strijd om de liefde van haar kind. De schoonmoeder had meer financiële middelen tot haar beschikking en bedolf het kind onder geschenken, en ze moest lijdzaam toezien hoe het kind steeds meer aan haar gehecht raakte. Daarbij vertelde ze dat ze tot haar ontsteltenis opmerkte dat ze hiervoor niet alleen haar schoonmoeder begon te haten, maar ook haar zoon, omdat ze zijn gehechtheid aan haar als ondankbaarheid beschouwde, want het was tenslotte voor hem dat ze al haar huwelijksmiserie doorstond. Dit is een typisch element in haar verhaal: het geslagen en geschopt worden door haar vader, het verkracht worden door haar eerste vriend, de seksuele vernederingen in het huwelijk, worden eigenlijk allemaal in de eerste plaats aangerekend aan de mensen voor wie ze bewust tederheid voelt: het is hen op wie ze emotioneel wraak gaat nemen. Als ze geslagen wordt door haar vader voelt ze zich verlaten door iedereen, ook door haar moeder; als ze verkracht wordt door haar vriend voelt ze zich verliest ze haar vertrouwen in God; als haar man haar vernederd werd ze verplicht dit te ondergaan door haar kind; en ze is ervan overtuigd dat haar vader de schuld draagt van de zelfmoord van haar broer maar ze voelt zich door deze laatste in de steek gelaten. We vinden dus telkens dezelfde structuur terug:

- Er is haar onrecht aangedaan door iemand
- Iemand die haar graag zag heeft haar in deze situatie gebracht of haar er niet uit weg geholpen
- Daarom rechtvaardigt dit geweld naar de persoon toe die ze graag ziet.

Het is echter duidelijk dat deze redenering die verborgen ligt in haar verhaal ook grotendeels *imaginair*, slechts een uitvlucht is om de manifestatie van haar agressie te rechtvaardigen. Op het niveau van het reële is de ganse zaak noch min noch meer het doorbreken van een agressief genot, dat ongeveer de volgende logica volgt:

- Jij ziet mij graag
- Dus als ik pijn heb, heb jij daar ook pijn van
- Dus als jij ervan geniet dat ik pijn gedaan wordt, dan betekent dit dat je er zelf ook van geniet om pijn gedaan te worden.
- ik kan u laten genieten door mijzelf pijn te doen (bijvoorbeeld met mijn hoofd tegen de grond te slaan, mezelf te steken met een mes) of door u rechtstreeks pijn te doen (bijvoorbeeld u te steken met een mes).

Dus met andere woorden, haar genot kiest twee sporen, het spoor van het object dat geniet van de pijniging te ondergaan en het spoor van het object te laten genieten door het te pijnigen. Beide sporen zijn tot stand gekomen aan de hand van een aantal logische stappen die gezet werden op

basis van een aantal eenvoudige observaties van gedragingen van significante anderen rondom haar. Dus, de vorm waarin ze geniet is geconstrueerd gedurende haar leven, was niet zomaar gegeven, maar is tot stand gekomen op basis van een proces dat kan beschreven worden als een bepaalde logische sequens. Opvallend in het verhaal van deze patiënte was de manier waarop dezelfde problemen en situaties voorkwamen in de verschillende generaties.

Naast deze sadistische en deze masochistische sporen in haar psychisch leven kunnen we ook het spoor van het verlangen herkennen, zei het dat dit maar heel zwak aanwezig was. Ik stel voor om nu wat dieper in te gaan op de determinanten van haar verlangen.

Een opbloeien van haar verlangen vinden we in de vier verliefdheden die ze tussen haar tiende en haar vijftiende levensjaar kende. We zien dat deze verliefdheden gelinkt zijn aan een persoon die verschijnt in haar verhaal en die gelinkt is aan haar moeder. Op een dag vindt ze weggesloten in een kast van haar moeder een foto van een jongeman. Ze vraagt aan haar moeder wie dit is maar haar moeder weigert haar een antwoord te geven, neemt de foto uit haar handen, en bergt hem terug op in de kast. Ze richt zich daarop met haar vraag naar een tante en deze weet haar te vertellen dat de jongeman op de foto een halfbroer van haar moeder is die heel graag door haar gezien werd. Ze vertelt daarbij nog een verhaal dat deze halfbroer eens met haar moeder naar een Gent gegaan was en haar daar had achtergelaten. Volgens deze tante was hij een beetje een deugniet. Verder vertelt ze ook nog dat deze man later in zijn leven het vreemdelingenlegioen vervoegde in Frankrijk.

Verschillende van de betekenaars die verschijnen in het verhaal omtrent deze halfbroer van haar moeder keren terug waar ze het heeft over de jongens op wie ze verliefd werd.

Alle jongens worden omschreven als deugnieten, niet echt kwaadaardig, alleen een beetje ondeugend, met een typische manier van haar uit de verte aankijken, verder valt het op dat drie van hen 'uit den vreemde' komen, twee van hen komen uit Frankrijk, een van hen uit Amerika, de derde jongen komt uit Gent. Deze jongens ontmoette ze toevallig, terwijl ze op bezoek waren in haar dorp, of op een familiefeest. Ze dierf hen niet te dicht laten komen, uit angst voor de thuissituatie vertelde ze, en als een van hen haar toch probeerde te benaderen, vluchtte ze weg.

Aan deze verliefdheden, die zich ontvouwd rond betekenaars ontleend aan een stukje verhaal omtrent een man die door haar moeder graag gezien werd, kwam bruusk een einde toen ze op haar 15DE jaar moest stoppen met naar school gaan en geld gaan verdienen om haar zuster naar school te laten gaan. De liefde en het verlangen werden door deze vernedering van de kaart geveegd en in plaats daarvan werd haar partnerkeuze niet meer geleid door de liefde maar door ruw genot, zoals het hierboven beschreven werd.